

ς'.

Οὐδεμία τῆς Ἰταλίας πόλις συνεκέντρον
 ἐν ἑαυτῇ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τοσοῦ-
 τον πολιτισμόν, οὐδ' ἐθερμάνθη ὑπὸ τῶν
 ἀκτίνων τῆς νέας ζωῆς ἐπὶ τοσοῦτον, ὅσον
 ἡ Φλωρεντία. Ἡ κατ' ἐξοχὴν πόλις τῆς
 Ἀναγεννήσεως, ἡ πρωτεύουσα τοῦ πνευ-
 ματικοῦ βίου ἐπὶ τρεῖς αἰῶνας, οὐ μόνον
 τῆς Ἰταλίας, ἀλλὰ καὶ τῆς Εὐρώπης, ἀ-
 φοῦ εἶχε δώση τὴν πρώτην ὄθησιν εἰς τὴν
 νέαν κοινωνικὴν ἐξέγερσιν τῆς ἀνθρωπότη-
 τος ἀπὸ τοῦ δεκάτου τρίτου ἤδη αἰῶνος
 διὰ τοῦ Δάντου ἐν τῇ ποιήσει καὶ τῇ ἐπι-
 στήμῃ, τοῦ Σιμαβύη καὶ τοῦ Γιόττου ἐν
 τῇ τέχνῃ, ἐτήρησε πνευματικὴν ὑπεροχὴν
 μέχρι τοῦ τέλους τῆς Ἀναγεννήσεως. Νέαι
 Ἀθῆναι ἐκλήθη δικαίως, ἀναμιμνήσκουσα
 ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν τὴν ὁμώνυμον πόλιν τῆς
 ἀρχαιότητος. Τὸ κέντρον τῆς ἰταλικῆς βα-
 ρύτητος μετατίθεται ἀπὸ τῆς Ρώμης, ἣτις
 ἀπολέσασα τὸν ἰταλικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα,
 διεκδικεῖ παγκόσμιον ἀποστολήν, ζητοῦσα
 νὰ συνεχίσῃ τὰς παραδόσεις καὶ τὴν πολι-
 τικὴν τῶν Ρωμαίων Καισάρων καὶ ὄνειρο-
 πολεῖ ἀπὸ τοῦ Βατικανοῦ τὴν κυριαρχίαν
 καὶ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους,
 εἰς τὴν Φλωρεντίαν, ἐν ἣ τὸ *sz* ἀκούεται
 τοσοῦτον ἐπιχαρίτως, ἣτις προσφέρει εἰς
 τὴν νέαν Ἰταλίαν τὴν *Θεῖαν Κωμωδίαν*,
 τὸ πρῶτον ἀλλὰ καὶ τὸ μέγιστον αὐτῆς
 βιβλίον, πλῆρες ἐθνικῶν ἐλπίδων καὶ ὑψη-
 λῶν ὄνειροπολήσεων, βιβλίον καταστάς,
 ἅμα τῇ ἀποκαλύψει αὐτοῦ, τὸ ἐθνικὸν ἐγ-

κόλπιον τῆς ἰταλικῆς συνειδήσεως, καὶ ἤτις, ἀποζημιούσα τὴν Ἰταλίαν ἐπὶ τῇ ἀρπαγῇ τῆς πρωτοβουλίας, δωρεῖται αὐτῇ τὸν Μιχαὴλ Ἄγγελον, τὸν μέγιστον ἴσως τῶν ἀνδρῶν τῆς Ἀναγεννήσεως, ἔξοχον καὶ ὡς ποιητὴν, καὶ ὡς ζωγράφον, καὶ ὡς γλύπτην, καὶ ὡς ἀρχιτέκτονα.

Ὅτε ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βρουνελέσκου, ἀρχιτέκτων κληθεὶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Λαυρεντίου ἐν Φλωρεντία, ἀνήγειρε τὸ πολυάνδριον τοῦ οἴκου τῶν Μεδίκων, παρὰ τὰ ἀγάλματα τῶν δεσποτῶν τῆς Φλωρεντίας καὶ κάτωθι τοῦ σαρκοφάγου Ἰουλιανοῦ τοῦ ἀπὸ Μεδίκων ἐτοποθέτησεν ὁ θεῖος τεχνίτης δύο ἕτερα ἀγάλματα, τὰ συμβολικὰ εἰδῶλα τῆς Ἡμέρας καὶ τῆς Νυκτός· ἡμιτελές εἶνε τὸ πρῶτον, τέλειον τὸ δεύτερον. Τί ἐσκόπει ἄρα διὰ τῆς παραστάσεως ταύτης ὁ θεῖος τεχνίτης;

Τὸ ἀκόλουθον ἐπεισόδιον ἐρμηνεύει ἐν μέρει τὴν σκέψιν τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου, κατασκευάζοντος τὸ ἄγαλμα τῆς Νυκτός κατὰ τοὺς ζοφεροὺς χρόνους τῆς ἐκλειπούσης Ἀναγεννήσεως.

Σύγχρονος τοῦ τεχνίτου ποιητῆς ἐπέγραψε κρύφα ἐπὶ τοῦ περατωθέντος ἀγάλματος τοὺς ἀκολουθούς στίχους:

«La Notte, che tu vedi in si dolci atti dormire, fu da un Angelo scolpita in questo sasso, e benchè dorme ha vita; desta la, se no lo credi, e parlera ti» (1).

(1) Ἡ νύξ, ἣν τοσοῦτον ἠδέως βλέπεις ὑπνώττουσαν, ἐγλύφη ἐπὶ τοῦ λίθου τούτου ὑπό τινος ἀγγέλου ζῆ, ἂν καὶ κοιμᾶται. Ἐξέγειρον αὐτήν, ἂν δὲν πιστεύης, καὶ θὰ σοὶ ὁμιλήσῃ.

Ἐποκρινόμενος ὁ Μιχαήλ Ἰγγελος εἰς τὸν ποιητὴν τοῦ τετραστίχου καὶ ὑπαινιγτόμενος τὴν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκεῖνους κατάλυσιν τῆς ἐλευθερίας ἐν Φλωρεντία, ἀπεκρίθη διὰ τῶν ἐπομένων :

«Grato m'è'l sonno e più l'esser di sasso,
mentre che 'l danno e la vergogna dura;
non veder, non sentir m'è gran ventura;
però non mi destar; deh! parla basso.» (1)

Ἡ νύξ τοῦ Μιχαήλ Ἰγγέλου εἶνε ἀλγευνοτάτη παράστασις τῆς πτώσεως τῆς Φλωρεντίας, θλιβερά ἔκφρασις τοῦ αἰσθήματος τοῦ τεχνήτου, ἀποκαλύπτοντος τὴν ἑαυτοῦ σκέψιν, ἀποχωροῦντος εἰς τὴν σκοτίαν τῆς νυκτός, ἀπαξιοῦντος νὰ ζῇ καὶ νὰ αἰσθάνηται ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, *non veder, non sentir* ὑπὸ ἥλιον ἀνατέλλοντα μόνον, ἵνα φωτίζη καταστροφάς, παρακμὴν καὶ ἐγκλήματα.

Ἦρξατο παρερχομένη ἤδη ἡ δόξα τῆς Φλωρεντίας. Ἡ ἐλευθερία αὐτῆς περιωρίζετο ὁσημέραι. Αἱ ἐπὶ τοσοῦτους αἰῶνας ἐμφύλιοι ρήξεις Γουέλφων καὶ Γιβελλίνων, μετὰ ταῦτα δὲ αἱ διηνεκεῖς διχουστασίαι μεταξὺ τῶν φατριῶν τοῦ λαοῦ καὶ τῆς ἀριστοκρατίας εἶχον ἐξαντλήσῃ τὰς ζωτικὰς δυνάμεις τῆς ἐνδόξου πόλεως. Ἐπὶ τέλους ἡ ἐλευθερία κατελύθη, ἀναλαβόντος τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν τῆς πολιτείας τοῦ οἴκου τῶν Μεδίκων. Ἡ ἐπανάστασις τοῦ ἐνθουσιώδους μοναχοῦ Ἰερωνύμου Σαβοναρόλα,

(1) Εἶνε εὐάρεστος ὁ ὕπνος μου, ἀλλ' ἔτι μᾶλλον ἡ λιθινὴ ὑπαρξίς μου, ἐνόσφ θριαμβεῦσι ἢ συμφορᾷ καὶ τὸ αἰσχος· εἰμ' εὐτυχῆς, διότι δὲν βλέπω, δὲν αἰσθάνομαι· μὴ μ' ἐξεγείρησ· ἄ! δμίλει χαμηλοφώνως!

ἐξεγερθέντος ἐν μέσῳ τῆς διαφθορᾶς τοῦ αἰῶνος, καλοῦντος εἰς μετάνοιαν καὶ ἐπίγνωσιν τοὺς λαοὺς τῆς Ἰταλίας, πυρπολοῦντος τὰ ἀρχαῖα χειρόγραφα, εἰς ὧν τὴν ἐπιρροὴν ἐπέριπτε τὴν σύγχρονον διαφθοράν, καταστρέφοντος τὰ καλλιτεχνικὰ ἔργα, αἷτια τῆς παραπλανήσεως τῶν αἰσθήσεων, τῆς ἠθικῆς ἐξαχρειώσεως, ὄνειροπολοῦντος καὶ ἀποπειρωμένου νὰ διοργανώσῃ θεοκρατικὴν πολιτείαν, ὅπως ἀλλοτρίαν πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὰς ροπὰς τοῦ αἰῶνος, ἦτο τελευταία τις, ἀμυδρὰ ἐξέγερσις τοῦ λαοῦ τῆς Φλωρεντίας. Ἐτέρα ὡσαύτως ἀπόπειρα δημοκρατικῆς ὀργανώσεως τῆς πολιτείας ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Πέτρου Σοδερίνη, ἀνδρὸς, μεθ' οὗ συνειργάσθη ὁ γραμματεὺς τῆς φλωρεντικῆς δημοκρατίας, καὶ πρὸς ὃν εἶχε τηρήσῃ ἔξοχον σεβασμὸν καὶ ὑπόληψιν μέχρι τέλους τοῦ βίου, προῦκάλεσεν ἐξ ἀντιδράσεως τὴν ὀριστικὴν κατάργησιν πάσης ἐλευθερίας καὶ τὸν τέλειον θρίαμβον τοῦ οἴκου τῶν Μεδίκων. Ἡ πτώσις τῆς δημοκρατίας καὶ τοῦ Σοδερίνη ἔσχεν ἀποτέλεσμα τὴν ἀπὸ τῆς ὑπηρεσίας ἀποπομπὴν τοῦ Μακιαβέλλη· ὅτε δὲ βραδύτερον ἐθεωρήθη καὶ οὗτος, μετ' ἄλλων εὐγενῶν τῆς Φλωρεντίας νέων, συνυπαίτιος ἀποτυχούσης κατὰ τῆς ἀρχῆς τῶν Μεδίκων συνωμοσίας, ἐρρίφθη εἰς τὴν εἰρκτὴν, ἔνθα ποικιλοτρόπως ἐβασανίσθη, βραδύτερον δ' ἐξελθὼν αὐτῆς, ἀπεχώρησεν εἰς τινὰ ἀγροτικὴν ἐρημίαν, ἔνθα ἔζη ἐν ἀπομονώσει καὶ λήθῃ.

Ἐν τοιαύτῃ ψυχικῇ καταστάσει διατελῶν ὁ τέως γραμματεὺς τῆς καταλυθείσης.

δημοκρατίας, ζένος πρὸς τὸν κόσμον τῆς ἐνεργείας, ἠσθάνθη ἀναμφιβόλως ἔτι μᾶλλον τὴν ἄρρητον ἐκείνην ὀδύνην, ἣν αἰσθάνεται ὁ ὑπέροχος νοῦς, ἀπολέσας πᾶσαν ἐλπίδα σωτηρίας, βλέπων τὴν πατρίδα συντετριμμένην, τεταπεινωμένην, ἀναξιόπαθούσαν. Ἡ ὀδύνη αὕτη δὲν τὸν κατέβαλε, δὲν τὸν συνέτριψεν. Ἰσχυρὸς πρὸ τῶν ἀμειλίχτως ἐπελθόντων γεγονότων, ἔχει τὴν τόλμην νὰ σκεφθῆ περὶ αὐτῶν, νὰ ζητήσῃ τὸν λόγον, οὗ ἔνεκα ἐγένοντο, καὶ πρὸ παντὸς νὰ εὕρῃ τὸν τρόπον, δι' οὗ οἱ ἐξ αὐτῶν κίνδυνοι δύνανται νὰ ἀποτραπῶσι. Τί ὑπελείπετο εἰς αὐτὸν πλέον νὰ ἐλπίζῃ; Ἡ ἐπανόρθωσις τῆς ἐλευθερίας ἔν τε τῇ Φλωρεντίᾳ καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Ἰταλίᾳ; Δυσχερές, εἰ μὴ ἀδύνατον. Τὸ δημόσιον φρόνημα ἐξέπεσεν, οἱ πολιτικοὶ χαρακτῆρες ἐξηχρειώθησαν· οὐκ ἔστι σωτηρία μέχρις ἑνός. Τόσοι ἐχθροὶ τῆς Ἰταλίας, ἐσωτερικοὶ τε καὶ ἐξωτερικοὶ, ὁμόφυλοι καὶ ἀλλόφυλοι, καὶ ἐπὶ κορυφῆς πάντων ὁ Παπισμός, πάντες οὗτοι φιλοδοξοῦντες καὶ ἀγωνιζόμενοι, τίς πρῶτος νὰ ὀργιάσῃ ἐπὶ τοῦ ἡμινέκρου αὐτῆς σαρκίου, πῶς ἦτο δυνατόν νὰ καταβληθῶσιν, ἐλλειπούσης τῆς κυριωτάτης τῶν δυνάμεων, δι' ἧς θὰ καθίστατο ἱκανὸς ὁ ἰταλικὸς λαὸς ν' ἀπαλλαγῇ ἐξ αὐτῶν; Πάντα ταῦτα ἐτάραξαν τὴν ψυχὴν καὶ τὴν συνείδησιν τοῦ μεγάλου πολιτειοδίφου. Ὁ Δημοσθένης, ὁ Ἰσοκράτης, οἱ ἔγκριτοι τῶν Ῥωμαίων Στωϊκῶν, ἐτερμάτιζον πρὸ τῆς ὥρας τὸν βίον, ὑποταύτας συνθήκας ἐξελισσόμενον, ὑπὸ τὴν ταπείνωσιν καὶ τὸν ἐξευτελισμὸν τῆς πα-

τρίδος. Ὁ Μακιαβέλλης δὲν θὰ ἐδίσταζεν ἴσως ἵνα προβῆ εἰς τοιοῦτο μέτρον. Ἄλλ' ὁ ἀληθὴς χαρακτήρ δὲν ὑποκύπτει εὐχερῶς. Τοῦναντίον, ἐκ τῆς πτώσεως λαμβάνει μείζον σθένος, προσπαθῶν, ἂν μὴ αὐτὸς ἐξεγερθῆ, ἐξεγείρων μετ' αὐτοῦ τὴν ἐξηντημένην καὶ ἄτονον κοινωνίαν, ἐστερημένην ἤδη πάσης ἑαυτῆς συνειδήσεως, τοῦλάχιστον γὰ κληροδοτήσῃ τὴν σκέψιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐνέργειαν εἰς τοὺς ἐπιγενεστέρους.

Οὕτως ἐσκέπτετο ὁ Μακιαβέλλης. Κατ' ἐπίφασιν, γράφων τὸν Ἡγεμόνα, ἀναπτύσσων τὰς περὶ τῆς ἀνορθώσεως τῆς Ἰταλίας σκέψεις αὐτοῦ, τὴν πολιτικὴν, ἣν ὀφείλει νὰ ἐπιδιώξῃ οὗτος πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ μεγάλου σκοποῦ, δὲν ἔχει βεβαίως ὑπ' ὄψει μόνον τὸ ἐνεστῶς, οἷον ἐκτυλίσσεται, ζοφερὸν καὶ δυσοίωνον. Ἀναζητεῖ τὸν ἄνδρα, τὸν *propheta armato* τῆς ἀπελευθερώσεως. Ἄν οὗτος δὲν εἶνε τῶν *Medίκων* τις, ἢ οἴοσδήποτε ἄλλος ἐκ τῶν πολυωνύμων δεσποτῶν τῆς Ἰταλίας, κεκτημένος νοῦν, χαρακτῆρα, εὐστάθειαν, φιλοπατρίαν, πάντα τὰ παιτούμενα πρὸς τὸ μέγα ἔργον, θέλει ἴσως εὐρεθῆ ἐν τῷ μέλλοντι ὑπὸ κρείττονος ἐθνικᾶς συνθήκας. Ὅτι δὲν κατώρθωσαν οἱ προγενέστεροι, οὗτος θέλει ἐπιτελέσῃ. Ἐν τοιαύταις ἡμέραις ἡ Ἰταλία, εὐρίσκουσα τὸν παράκλητον ἄνδρα, τὸν Ἡγεμόνα, θέλει ἀναλάβῃ τὸ παλαιὸν πρωτεῖον, γενναϊότερον καὶ τελεσφορότερον πραγματοποιῶσα τὴν ἱστορικὴν αὐτῆς κλησιν.

Ἀποχωρήσας κατ' ἀνάγκην ἐκ πάσης κοινωνικῆς δράσεως καὶ πολιτικῆς ἐνεργείας ὁ Μακιαβέλλης, ἀποκατέστη ἐν τῇ

ἐξοχῆ. Ἐκεῖ, ἐν μέσῳ διττῶν ἀσχολιῶν, διήρχετο τὰς ἡμέρας αὐτοῦ, ἀναστρεφόμενος τῇ φύσει καὶ τοῖς μεγάλοις φίλοις, οὓς ὑπὸ μάλης συνεκόμεζεν. Ἦσαν οὗτοι ὁ Δάντης, ὁ Πετράρχης, ὁ Τίβουλλος, ὁ Ὀβίδιος, ὧν οἱ ἔρωτες ὑπεμίμησκον τοὺς ἔρωτας αὐτοῦ. Ἀπὸ τῆς ἐξοχῆς ἐπέστρεφεν εἰς τὸν οἶκον. Ἐν αὐτῷ εὕρισκετο τὸ κατ' ἐξοχὴν ἐντευκτῆριον τοῦ πολιτειοδίφου— ἡ βιβλιοθήκη, εἰς ἣν εἰσῆρχετο μεγαλοπρεπῶς ἐνδεδυμένος, ὡσεὶ μετέβαινεν εἰς ἐορτήν. Ἐμελλε νὰ παραστῆ ἐν τῇ ὀμηγύρει τῶν ἀρχαίων, ἐτόλμα νὰ λαλήσῃ πρὸς αὐτούς, ζητῶν τὸν λόγον τῶν ὑπ' αὐτῶν πεπραγμένων. Κατὰ τὴν τετράωρον ταύτην συνέντευξιν ἀνεγεννᾶτο· ἐλησμόνει τὰς πικρίας τοῦ παρόντος, δὲν ἐφοβεῖτο τὴν πενίαν, ὁ δὲ θάνατος οὐδένα πλέον ἐνεποίει εἰς αὐτὸν τρόμον.

Τοιαύτη ἦτο ἡ ἠθικὴ καὶ ψυχικὴ κατάστασις τοῦ Μακιαβέλλη μετὰ τὴν ἀποβολὴν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς καὶ τὴν ἐξορίαν. Ἀλλ' ἐν τῇ ὀδυνηρᾷ ταύτῃ ἀπομονώσει δὲν λησμονεῖ τὸ ἐνεστῶς. Ἐν μέσῳ τῆς συναναστροφῆς πρὸς τοὺς μεγάλους ἄνδρας, παρ' ὧν ἐπεζήτει καθ' ἐκάστην τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς ἀνθρωπότητος, τὸ αἰμοσταγὲς φάσμα τῆς πατρίδος ἐπεσκέπτετο αὐτὸν ἰδανικώτερον ἀλλὰ καὶ θλιβερώτερον. Ἀπηυθύνετο αὕτη πρὸς τὸν μᾶλλον διακεκριμένον ἄνδρα τοῦ αἰῶνος ἐκείνου. Εἶνε μετὰ τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου ὁ τελευταῖος ἥρωσ τοῦ δράματος τῆς Ἀναγεννήσεως· τραγικώτερος χαρακτήρ· ἦττον εὐγενής, ἀλλ' ἐξ ἴσου ὑπέροχος. Αἱ ποικί-

λαι τοῦ βίου περιπέτεια οὐδαμῶς ἐπήνεγκον τὴν ἐλαχίστην ἠθικὴν ἀτονίαν ἢ ἀπόγνωσιν· ἠσθάνετο ἑαυτὸν ἰσχυρόν, ἀνεξάρτητον ἐν τῇ σκέψει, μὴ διστάζοντα πρὸ τῆς ἀληθείας, ὅσον καὶ ἂν αὕτη θὰ ἐφαινετο ἐκ πρώτης ὄψεως δυσάρεστος. Εὐγενὲς καὶ ὑψηλὸν ἰδεῶδες ἐπιφουιτᾷ ἐν τῇ ἀπολύτῳ ἐκείνῃ μονώσει—ἡ ἀνάστασις τῆς Ἰταλίας, ἡ ἐθνικὴ αὐτῆς ἐνότις, ἡ σωτηρία ἀπὸ τῆς ἐπικειμένης καταστροφῆς. Εἶνε ἰδεῶδες ἅμα καὶ πρόβλημα. Ὁ Μακιαβέλλης δὲν διστάζει· ν' ἀναλάβῃ τὸ δυσχερὲς ἔργον, ὑποδεικνύων τὴν λύσιν. Ἐπιχειρεῖ νὰ διδάξῃ, συγγράφων τὰς ὑποθήκας, δι' ὧν δύναται νὰ ἀναστῇ ἡ Ἰταλία, καθισταμένη οὐχὶ *bortello*, ἀλλὰ *donna di Provincie*, ἀποδιώκουσα ἀναξίους καὶ ἀντεθνικοὺς τυράννους, ὧν μόνον μέλημα εἶνε ἡ ἐκμετάλλευσις καὶ ἡ ἀπορρόφησις πασῶν αὐτῆς τῶν τε φυσικῶν καὶ τῶν ἠθικῶν δυνάμεων.

Αὐτὸς ὁ Μακιαβέλλης ἐν τινι πρὸς φίλον αὐτοῦ, τὸν *Vettori*, ἐπιστολῇ λέγει, ὅτι ἐπιζητῶν τὴν ἀνάστασιν τῆς Ἰταλίας, ἔγραψε τὸν *Ἡγεμόνα*, ὃν καὶ ἀφιέρωσεν εἰς *Λαυρέντιον*, τὸν υἱὸν Πέτρου τοῦ ἀπὸ *Μεδίκων*.

Ζ'.

Υπάρχουσιν αναλογίαι ἐν τῇ ἱστορίᾳ, οἷα δὴ ποτε καὶ ἂν τυγχάνη ἢ διαφορὰ καὶ ἢ ἀπόστασις τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου. Ἐντεῦθεν ἢ συγγένεια μεγάλων πνευμάτων, ἐπιφαινομένων ὑπὸ παραλλήλους συνθηκῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Οὕτως ὁ Μακιαβέλλης, γράφων τὸν Ἡγεμόνα ὑπὸ τὰς αὐτὰς περίπου περιστάσεις, ὑφ' ἃς συνέτασσε τὰ Πολιτικά αὐτοῦ ὁ Ἄριστοτέλης, μετὰ τὴν ἐξάντλησιν καὶ τὴν πτώσιν τῶν ἐλευθέρων τῆς Ἑλλάδος πολιτειῶν, συνήντησεν ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐν τῇ πολιτικῇ ἐπιστήμῃ ὁδηγὸν καὶ συνάδελφον, τὸν διδάσκαλον τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ Ἡγεμόνος, εἴτε ἐν τῇ λατινικῇ μεταφράσει τοῦ Ἀργυροπούλου ἐγίνωσκε τὰ Πολιτικά τοῦ Ἀριστοτέλους, εἴτε ἦτο ἐγκρατὴς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας, καθὰ μετ' ἐπιτυχίας ἰσχυρίσθη πρό τινος χρόνου λόγιος ἐν Ἰταλίᾳ Ἕλληνα⁽¹⁾ ἀναμφιβόλως πρότυπον καὶ ὁδηγὸν εἶχε τὸν Ἄριστοτέλη, συντάσσων τὸ πολυθρύλητον βιβλίον.

Υφίσταται ἐν τούτοις διαφορὰ μετὰ τῶν πολιτικῶν θεωριῶν ἀμφοτέρων, πηγάζουσα

(1) Ὁ κ. Τριανταφύλλης ἐν ταῖς πολλοῦ λόγου ἀξίαις αὐτοῦ μελέταις, δικαίως ἀξιωθεῖσαι τῆς προσοχῆς καὶ ἐπιδοκιμασίας τοῦ ἐν Εὐρώπῃ δημοσίου.—Sulla Vita di Castruccio Castracani; Nicolô Machiavelli e gli Scrittori Greci; Nuovi Studii su Nicolô Machiavelli «il Principe».

ζουσα ἰδίᾳ ἐκ τῆς διαφερούσης ψυχολογικῆς καὶ παθολογικῆς καταστάσεως τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν αἰώνων, καθ' οὓς οὗτοι ἐσκέφθησαν. "Ὁ τι ἢ παρατήρησις τοῦ Ἀριστοτέλους θεωρεῖ ἀπλοῦν δεδομένον, τοῦτο ὁ Μακιαβέλλης ἐκθέτει ὡς συμβουλήν καὶ ὡς ὑπόδειγμα. Εὐνόητον ὁ μὲν Ἀριστοτέλης ἐξετίθει ἐν τοῖς *Πολιτικοῖς* τὰς ἀρχὰς ἐμπειρικῆς θεωρίας, ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν δεδομένων ἐρειδομένης. Ὁ μὲν πρῶτος συνέγραψε πολιτικὸν ἐγχειρίδιον διὰ πᾶσαν ἐποχὴν, ἄνευ διακρίσεως, ἐνῶ ὁ Μακιαβέλλης, ὡς αὐτὸς οὗτος ὁμολογεῖ, γράφων τὸν *Ἡγεμόνα*, συνέγραψε τὸ πολιτικὸν ἐγχειρίδιον ἀνδρὸς τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος κατ' ἐξοχήν, ἢ συγγενοῦς ἐποχῆς καὶ κοινωνίας, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ἐπιτελέσαι ὠρισμένον πρόγραμμα. Τοῦτο ἦτο ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ἐνότης τῆς Ἰταλίας, ἣτις ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῆ μόνον διὰ μέσων, συμφώνων πρὸς τὴν ἠθικὴν κατάστασιν καὶ τὴν χαρακτῆρα τῶν ἀνθρώπων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐκαλεῖτο νὰ ἐργασθῆ καὶ νὰ δημιουργήσῃ.

Ὁ ἀνὴρ, πρὸς ὃν ἀπηλυθύνετο ὁ Μακιαβέλλης, ἦτο Λαυρέντιος ὁ ἀπὸ Μεδίκων. Γόνος τοῦ ἀρίστου τῶν οἴκων οὐ μόνον τῆς Φλωρεντίας, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἰταλίας, οὗ τὴν ἀφετηρίαν πολλοὶ τῶν χρόνων ἐκείνων συγγραφεῖς ἀνῆγον εἰς τὴν ἐποχὴν Καρόλου τοῦ Μεγάλου, πλουτισθέντος δι' ἐπιτυχῶν ἐμπορικῶν ἐπιχειρήσεων, διακριθέντος δέ, οὐ μόνον ἐν Φλωρεντίᾳ, ἀλλὰ καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Ἰταλίαν, τὸ μὲν δι' ἀγαθότητος καὶ ἐλευθεριότητος, τὸ δὲ διὰ τῆς θε-

ραπείας τῶν γραμμάτων, τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, ἐνὸς τῶν περιφανεστέρων θεραπευόντων τῆς Ἀναγεννήσεως, ὁ Λαυρέντιος ἦτο ἐκ τῶν ἰσχυροτάτων ἡγεμόνων τῆς Ἰταλίας. Καταλυθείσης τέλεον τῆς δημοκρατικῆς μερίδος ἐν Φλωρεντία, ὁ οἶκος τῶν Μεδίκων ἐξήσκει ἀπόλυτον ἐν αὐτῇ κράτος. Ἀρχαῖαι παραδόσεις, μυστηριώδεις πόθοι τῆς δημοσίας συνειδήσεως ἐν Ἰταλία, ἐκυκλοφόρουν παρὰ τῷ λαῷ, προσδοκῶντι ἀπὸ τοῦ γένους τῶν Μεδίκων τὸν μέλλοντα σωτῆρα τῆς Ἰταλίας. Μέδικος ἦτο ὁ ὑπέρτατος ποντίφιξ τῆς Ἐκκλησίας ἀρχομένου τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος, ἐνέπνεε δ' ὅπως δῆποτε ὁ οἶκος οὗτος περισσῆν ἐν τῇ χώρᾳ ἐμπιστοσύνην. Ἐτερον πλεονέκτημα ἐπίσης ὑπῆρχεν ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ, ὅτι Φλωρεντῖνοι ἦσαν οἱ Μέδικοι. Ἐνεκὰ τοῦ παρελθόντος αὐτῆς καὶ τῶν εὐγενῶν παραδόσεων, ἡ Φλωρεντία, ἔνεκα τῆς πολιτικῆς σημασίας, ἣν ἐξήσκει καὶ ἐν Ἰταλία καὶ κατὰ τὴν Εὐρώπην, ἦτο ἡ μόνη δύναμις, ὅπως κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον τὸ Πεδεμόντιον, ἣτις ἠδύνατο γὰ κατασταῆ πυρῆν καὶ κέντρον τῆς ἐνεργείας, ἣν προυκάλει ἐν τῷ Ἠγεμόνι ὁ Μακιαβέλλης πρὸς πλήρωσιν τῶν πόθων τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος καὶ ἐλευθερίας.

Ἡ καταστροφὴ τῶν καταστροφῶν προσεγγίζει· ἡ τελευταία ἡμέρα τῆς Ἀναγεννήσεως ὑποφώσκει πένθιμος ἐν μέσῳ τῶν ἐρειπίων, ἀπαίσιος ἐν μέσῳ τοῦ κονιορτοῦ, τοῦ διαχεομένου ὑπὸ τῶν εἰσβαλλόντων ξένων εἰς τὴν πολυπαθῆ Χερσόνησον. Νομίζει τις, ὅτι ἀτενίζει τὴν θλιβεράν εἰκόνα

τῆς Τελευταίας Κρίσεως, ὅτι ἀκούει τὸν
 στυγερὸν καὶ μονότινον καγγασμὸν τοῦ ἀγ-
 γέλου τῆς ἐρημώσεως, ἐπιχαίροντος ἐπὶ
 τῶν ἐρειπίων τῆς Ἰταλίας. Τί ἀπῆρτεῖτο
 ἐν τοιούτοις χρόνοις οἶονεὶ προμεμελετημέ-
 νου θανάτου; Ἐν ἡ ἐποχῇ αἱ δύο ἰσχυρό-
 τатаται πολιτεῖαι, ἡ τῶν Μεδιολάνων καὶ ἡ
 τῆς Νεαπόλεως, ἦσαν ἔρμαια τῆς ξένης
 κατκτητήσεως ὅποτε ἡ Ρώμη ἐπανηγύριζε
 τὰ σκοτεινότητα τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἠθι-
 κοῦ ἐξευτελισμοῦ ὄργια, ἡ δὲ Βενετία, ἀ-
 διάφορος πρὸς τὰ ἐν Ἰταλίᾳ συμβαίνοντα,
 ἐπιδιώκουσα μόνον τὰ ἴδια συμφέροντα,
 ἐξηκολούθει καλλιεργοῦσα τὰς ἐμπορικὰς
 αὐτῆς ἐν Μεσογείῳ παραδόσεις, συνεπῆς
 τῇ ἀρχαίᾳ πολιτικῇ, ἠκιστα δὲ προαισθα-
 νομένη τὸν κίνδυνον, ὅς καὶ κατ' αὐτῆς
 ἔμελλε μιᾷ τῶν ἡμερῶν νὰ ἐκσπάσῃ, ὁ
 συνετὸς συγγραφεὺς τοῦ Ἡγεμόνος ἐνόησεν,
 ὅτι μόνον ἐν Φλωρεντίᾳ, ἰταλικωτέρα ὑπὸ
 πᾶσιν ἔποψιν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους,
 κεκτημένη ἐθνικωτέραν πολιτικὴν συνείδη-
 σιν καὶ ὀργάνωσιν, ἠδύνατο νὰ εὔρεθῇ ὁ
 πυρὴν τῆς ἰταλικῆς ἐνότητος. Καὶ οὕτως
 ἀφιέρωσε τὰς σκέψεις αὐτοῦ εἰς ἄνδρα ἐκ
 τοῦ οἴκου τῶν Μεδίκων, τὴν ἀνεξαρτησίαν
 καὶ ἐνότητα τῆς πατρίδος λαμβάνων ὑπ'
 ὄψει, οὐχὶ δ' ὅπως ἐκλιπαρήσῃ τὴν εὐνοίαν
 τῶν δεσποτῶν τῆς Φλωρεντίας πρὸς κτη-
 σιν θέσεως, ὅπως ἔκ τινος ἐπιστολῆς πρὸς
 στενὸν φίλον, λαμβάνοντες ἀφορμὴν, ἰσχυ-
 ρίσθησαν οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ. Παρὰ τῶν
 Μεδίκων ἐδέχετο θέσιν ὁ ἀνὴρ, μόνον ὅπως
 καταστῆ χρήσιμος, θέτων εἰς ἐνέργειαν τὴν
 ἰκανότητα αὐτοῦ καὶ τὴν πεῖραν.

Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, ἧς τὸ πρῶτον μέρος ἐσημειώθη ἄνωτέρω, καταφαίνεται ὅτι ὁ Μακιαβέλης, γράφων τὸν Ἡγεμόνα, ἐσκόπει νὰ ἀποκαλύψῃ εἰς τινὰ δυνάστην, καὶ κατ' ἐξοχὴν εἰς τὸν περιφανέστατον τῆς Ἰταλίας Ἰουλιανὸν τὸν Μένδικον, τίνι τρόπῳ θεμελιουῦνται τὰ κράτη καὶ ἔτι μάλλον, ὅ περ καὶ τὸ δυσχερέστερον, τίνι τρόπῳ διατηροῦνται. Δύναται νὰ θεμελιωθῇ, νὰ κατακτηθῇ κράτος τι, χάρις εἰς τὴν στρατηγικὴν δεξιότητα ἑνὸς ἀνδρός, οὐ σμικρὸν δὲ ἔνεκα τῆς ἀνικανότητος τῶν ἀποτελούντων αὐτὸ ν' ἀμυνθῶσι κατ' ἐχθροῦ ἰσχυροτέρου. Ἀλλὰ πρὸς διατήρησιν ἀπαιτεῖται οὐχὶ μόνον στρατηγικὴ δεξιότης, ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν πολιτικὴ εὐφυΐα, τέχνη. Ἡ ἱστορία διδάσκει ἡμᾶς διὰ μυρίων παραδειγμάτων τὸ ἐπίκτερον τῶν στρατιωτικῶν ἐν πολέμῳ ἐπιτυχιῶν. Ἡττήθη λαός τις, κατεβλήθη, ὑπετάγη εἰς τὸν νόμον τοῦ νικητοῦ, εἴτε οὗτος ὑπῆρξεν εἰς, εἴτε λαός. Ἀλλ' ἡ συντήρησις καὶ ὀργάνωσις τῶν κατακτηθέντων προσκόπτει εἰς μυρίας δυσχερείας. Οἱ λαοί, καὶ μάλιστα οἱ ἠττηθέντες, ὅτε εἶνε διατεθειμένοι νὰ ὑποκύψωσιν εὐχερῶς εἰς τὸν πρῶτον κατακτητήν. Ἐπιζητοῦσι κατὰ πάντα τρόπον ν' ἀνακτήσωσι τὴν ἀπολεσθεῖσαν ἐλευθερίαν, τὴν αὐτονομίαν. Ἐπειδὴ δὲ δὲν δύνανται νὰ πράξωσι ταῦτο ἐπανισταμένοι κατὰ τοῦ ἰσχυροτέρου δυνάστου, ἀντιδρῶσι κατ' αὐτοῦ διὰ τῆς ὑπουλότητος, τῆς πονηρίας, ἰδιοτήτων χαρακτηριζουσῶν τοὺς δούλους λαούς, διότι ἡ στέρησις τῆς ἐλευθερίας εἶνε ἐν τῶν μεγίστων κακῶν τοῦ

ἀνθρωπίνου ὄντος· τὸ ἡμῖν τῆς ἀρετῆς ἀφαιρεῖ ἢ δουλεία.

“Ὅτι δὲν κατορθοῖ ἡ ἀρετὴ, ἀναλαμβάνει ἢ δολιότης καὶ τὸ ὕπουλον. Ὁ Μονάρχης ἐν τοιαύτῃ περιστάσει ὀφείλει νὰ θέσῃ εἰς ἐνέργειαν μέσα, μὴ συμφωνοῦντα πρὸς τοὺς κανόνας τῆς πολιτικῆς χρηστότητος. Πρέπει καὶ οὗτος νὰ καταστῇ ἰδιοτελής, ἄπιστος, ἔστερημένος παντὸς φιλανθρωπίας αἰσθηκῆτος, ἀγνώμων.

Ὁ ἡγεμὼν ἐν γένει, διδάσκει ὁ Μακιαβέλλης, ἀλλὰ μεγαλοφωνότερον ἡ ἱστορία, οὐδένα ἀγαπᾷ ἐκτὸς ἑαυτοῦ, τὸ πολὺ τὴν οἰκογένειαν, ἧς τυγχάνει μέλος· οὐδεμίαν κέκτηται θετικὴν ἀρετὴν. Σπάνια εἶνε αἱ ἐξαιρέσεις ἀγαθῶν καὶ ἐναρέτων ἡγεμόνων. Καὶ ἐν τούτοις καθίσταται ἀναγκασίος, διότι ὑπὲρ τὴν ἀναρχίαν, τὴν κοινωνικὴν διάλυσιν, τὴν πολιτικὴν ἀποσύνθεσιν, τὴν τελείαν ἐξασθένησιν τοῦ ἔθνους, κρείττων τυγχάνει μοναρχικὴ διοίκησις, ἔστω καὶ ἂν αὕτη ἦκιστα πληροῖ τὰς συνθήκας ἐννόμου τάξεως.

Μελετώμενος ὁ ἡγεμὼν ὡς αὐτοτελὲς ἔργον, ἀσχέτως πρὸς τὴν παθολογικὴν κατάστασιν τῆς Ἰταλίας καὶ πρὸς τὰς περιστάσεις, ὑφ’ ἧς ἐνεπνεύσθη καὶ ἐγράφη, ὡς ἀπόλυτος πολιτικὴ διδασκαλία, εἶνε ἀναμφιδόλως ἀπόβλητον ἔργον, ἠθικῶς τε καὶ κοινωνικῶς ἄξιον στιγματισμοῦ. Ἀλλ’ ὁ Μακιαβέλλης ἦκιστα διενοήθη ἐν τῇ καταστάσει διετέλει ἡ πατρίς αὐτοῦ ν’ ἀποκαλύψῃ πολιτικὴν θεωρίαν. Ἡ σωτηρία τῆς Ἰταλίας δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῇ δι’ ἀπολύτων θεωριῶν, διὰ πολιτικῆς τάξεως

ἠθικῆς, ἐλευθέρας καὶ ἐννόμου. Ἡγεμῶν τῆς Ἰταλίας δὲν ἠδύνατο νὰ εἶνε Μᾶρκος τις Αὐρήλιος κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Μόνον εἶδος Βοργίου ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιοθῆ κατὰ τοὺς ζοφεροὺς καιροὺς, καθ' οὓς τὸ εὐρωπαϊκὸν σύστημα ἠρείδετο ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ πολέμου ὄλων ἐναντίων ὄλων. Καὶ τοῦτον ἐπιζητεῖ ὁ συγγραφεύς, ἐν πρωτίστως ἔχων μέλημα, τὴν ἐθνικὴν ἐνότητα καὶ ἐπίρρωσιν τῆς Ἰταλίας. Ἐν τῇ μετὰ τῶν ἀρχαίων ἀναστροφῇ, τοῦτο, ὡς λέγει, ἐδιδάχθη καὶ ἐσημείωσε. Τὸ δὲ πόρισμα τῶν μακρῶν αὐτοῦ ἐρευνῶν ἀνεγράφη ἐν τῷ Ἡγεμόνι.

Δι' ὅλου τοῦ βιβλίου διαπνέει δυστυχῆς ἀπαισιοδοξία. Μετὰ παγερᾶς ἀδιαφορίας πρὸς πᾶσαν ἠθικὴν ἰδέαν, πρὸς πᾶσαν κοινωνικὴν ἀλληλεγγύην ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἀνχλύονται τὰ φαινόμενα τῆς ἱστορίας καὶ παρέχεται πρόχειρος ἢ λύσις τῶν μεγάλων παρεκτροπῶν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὧν ἡ ἐξήγησις διεκφεύγει τὴν συνήθη ἱστορίαν, μὴ δυναμένην ἀποφανθῆ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐλευθέρως καὶ ἀμερολήπτως. Ἡ ψυχὴ τοῦ συγγραφέως εἶνε πεπληρωμένη πικρίας, πᾶσα φράσις μαρτυρεῖ ἄνδρα ἐμβατεύσαντα καὶ κατανοήσαντα τὸ ἀπόρρητον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ πάθη, ὑφ' ὧν κατέχεται καθ' ὅλου ὁ ἄνθρωπος, ἰδίᾳ δὲ ὁ τῆς ἐποχῆς, ἐν ἣ ἔζη. Σπανίως ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἀνελύθη μετὰ μείζονος καὶ ἀκριβεστεράς λεπτολογίας. Παθολόγος ἅμα καὶ ἀνατόμος βάλλει τὸν δάκτυλον ἐπὶ τῆς αἰμοσταγοῦς πληγῆς, ἀδια-

φορῶν, ἂν ἡ ἐνέργεια αὕτη προκαλέσῃ ὀδύνην, ἀγανάκτησιν, αὐτὸ τὸ ἀνάθεμα. Ἦντεῦθεν ἡ λογικὴ αὐστηρότης τῶν πορισμάτων αὐτοῦ. Ταῦτα δὲν συνετέθησαν ἀπορρήτως, οὐδὲ ἐστάλησαν ἀπορρήτως πρὸς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ πρόσωπον. Ἐχει τὸ σθένος γὰρ εἶπῃ τὴν γνώμην αὐτοῦ, κηρύττων ἀνά πάσαν τὴν Ἰταλίαν. Δὲν μετεωρίζεται, δὲν ὄνειροπολεῖ, ὡς οἱ πλεῖστοι τῶν πολιτειολόγων· ἐν τῇ εὐρείᾳ αὐτοῦ κεφαλῇ φέρει πάσαν τὴν ὀδυνηρὰν πείραν τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως. «Ἄν οἱ ἄνθρωποι, λέγει, ἦσαν ἀγαθοί, τότε αἱ ὑποθήκαι αὐταὶ ἤθελον εἶνε κακαί, ἀτυχῶς ὅμως οἱ ἄνθρωποι εἶνε κακοί...»

Ἐκ τῆς φράσεως ταύτης ἐξηγεῖται τὸ μυστήριον τῆς πολιτικῆς θεωρίας τοῦ Ἡγεμόνος.

Η'.

Δέν ἐπιθυμῶ νὰ ἐρμηνεύσω τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, πολλῶ δέ μᾶλλον νὰ δικαιολογῶ τὰ κατ' αὐτὴν συμβαίνοντα, ἐπικαλούμενος τὴν φιλοσοφικὴν σύλληψιν τοῦ Θωμᾶ Χόββη, ἢ τὴν ἱστορικὴν ἐξήγησιν τοῦ κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ἀποστόλου τῆς θεοκρατίας Ἰωσήφ Δεμαίτρου : ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶνε φύσει κακός, ὅτι ὁ πόλεμος εἶνε ἡ φυσικὴ κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου, πᾶν δέ μέγα καὶ γενναῖον εἰς αὐτὸν ὀφείλεται. Βεβχίως ἡ ἱστορία δέν διεξάγεται ὑπ' ἄσωμάτων μόνον ἀγγέλων ἄνευ παθῶν καὶ ἐνστίκτων, κατειλημμένων καὶ διαπνεομένων ἐξ αἰσθημάτων ἀγνεΐας καὶ ἀρετῆς. Ἐν τούτοις, ὁ μελετῶν τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀνακαλύπτει καθ' ἐκάστην στιγμὴν, ὅτι κατὰ τὰς ἀρετὰς καὶ τὴν ἀγνότητα τὸ ἔγκλημα καὶ ἡ ἀνομία πρωταγωνιστοῦσιν. Οὗτος ἢ ἐκεῖνος ὁ μονάρχης τῆς Ἀσίας ἢ τῆς Εὐρώπης, ἀφ' οὗ ἄρχεται νέα ἱστορικὴ περίοδος, πῶς κατώρθωσε τὸ ἔργον αὐτοῦ ; Ὁ κατακτητῆς, ὅστις ἐπαγίωσε μόνιμον ἱστορικὸν καθεστῶς, τίσι μέσοις ἐχρήσατο ; Ἐρωτήσατε τὰ χρονικά τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Ὁ πολιτισμός, ἡ ἐκπροσωποῦσα αὐτὸν ἠθικὴ τάξις, δέν εἶνε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀποκλειστικὸν ἔργον σοφοῦ ἀνδρός· εἶνε ἀποτέλεσμα τῆς κατακτήσεως μᾶλλον ἢ τῆς σκέψεως. Αἱ μεγάλα ἰδέαι, ὅσον καὶ

ἂν καταστῶσι προσιταὶ εἰς τὰ πλήθη, ἢ κατανοηθῶσιν ὑπ' αὐτῶν, μόνον διὰ τῆς βίας ἐπιβάλλονται, διὰ τοῦ ἀνωτάτου κύρους τῆς πολιτικῆς δυνάμεως, ἥκιστα δὲ διὰ τοῦ κηρύγματος. Ὁ προφήτης ἐκήρυξε τὸν λόγον αὐτοῦ. Πολλοὶ τὸν ἤκουσαν, ὀλίγοι τὸν ἐνόησαν, οἱ πλεῖστοι ἠδιαφόρησαν. Ὁ προφήτης παρῆλθεν· ἀλλὰ τὸ κήρυγμα τοῦ θείου λόγου παρέμεινε· τὸ δ' ἐξ αὐτοῦ σπέρμα ἐρρίφθη. Ἡμέραν τινὰ θέλει βλαστήσῃ καὶ καρποφορήσῃ. Ἀλλ' εἰς τίνα θέλει ὀφείλῃ τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ καρποῦ τούτου ἢ ἀνθρωπότης; Φεῦ! εἰς τὸν εὐτυχῆ ἐκεῖνον στρατηγόν, τὸν δορικτήτορα, ὅστις θέλει ἀναλάβῃ νὰ ἐπιβάλλῃ τὸν νόμον αὐτοῦ, τὸν ἀπόρρητον καὶ συγκεχυμένον πόθον τοῦ ἔθνους, καθιστὰς αὐτὸν πραγματικότητα. Οὕτως ἐξηγεῖται τίνι τρόπῳ οἱ πλεῖστοι τῶν μεγάλων δορικτητόρων τυγχάνουσιν ἅμα καὶ οἱ πρῶτοι ἐξημερωταὶ τῶν λαῶν, παρ' οἷς ἐκράτησαν διὰ τοῦ ξίφους μᾶλλον ἢ διὰ τῆς πειθοῦς καὶ τοῦ λόγου.

Ἡ γῆ τρέμει· εἶμαι ἡ σφύρα τοῦ σύμπαντος, τοῦ Θεοῦ ὁ ἀπεσταλμένος. Οὕτως ἐλάλει ὁ δορικτήτωρ τῆς μεταναστεύσεως, ὑποτάσσω πάντα νόμον, θεῖόν τε καὶ ἀνθρώπινον, εἰς τὸν νόμον τοῦ ξίφους αὐτοῦ. Ἡκιστα διαφέρει πρὸς τὴν γλῶσσαν ταύτην ἢ γλῶσσα τῶν πλείστων ἀνδρῶν, οἵτινες *per fas et nefas* ἔθηκον τὰ θεμέλια νέας κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς τάξεως. Ἀγωνιζόμενοι πρὸς τὸ ἐνεστῶς, ἐπιδιώκοντες παντὶ τρόπῳ νὰ καταστρέψωσιν αὐτὸ ἄρδην, διεξάγουσι τὴν ἐνέργειαν ταύτην,

συμμαχοῦντες οὐχὶ πάντοτε μετὰ τῶν ἀγαθῶν, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ μετὰ τῶν πονηρῶν στοιχείων. Πολλάκις δὲ χρῶνται τοῖς ἀνοσιωτάτοις τῶν μέσων πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἐπιδιωκομένου, ἀγαθοῦ ἄλλως τε ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν σκοποῦ. Πολιτικὴ ἀνάγκη. Δικαιολογοῦσι πᾶσαν αὐτῶν πράξιν, ἐνίοτε δὲ καὶ τὴν μᾶλλον ἐπίβουλον. Δυστυχῶς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ μεγάλοι σταθμοὶ τῆς ἱστορίας οὕτως ἄρχονται. Τελεῖται μέγα ἐκπολιτευτικὸν ἔργον. Ὁ ἐκτελεστὴς ἀποβλέπει ἰδίᾳ εἰς τὸν σκοπὸν, εἰς τὴν ἐπίτευξιν· περὶ δὲ τῶν μέσων ; ἀδιαφορεῖ. Ὁ σκοπὸς ἐξαγνίζει τὰ μέσα.

Τὰ ἱστορικὰ παραδείγματα ἀφθονοῦσι. Σέσωστρις, Κῦρος, Φίλιππος, Αὔγουστος, Κάρολος μέγας, Πέτρος μέγας, Κρόμβελλος, Ναπολέον καὶ τοσοῦτοι ἄλλοι, ἐπιπλέοντες ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν ναυαγίων τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, πρὸκεινται τρικλῶς μαρτύρια τοῦ θέματος τούτου, ὅτι ἡ ἰσχὺς τῶν λαῶν, ἡ εὐημερία αὐτῶν καὶ ἡ πρόοδος δὲν εἶνε ἀποτελέσματα λογικῆς καὶ εὐρύθμου ἐξελίξεως τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν σχέσεων. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἡ βία, τὸ πάθος, ἡ ἀνομία πρωταγωνιστοῦσιν ἐν τῇ ἐξελίξει ταύτῃ. Ἀλλ' ὁ σκοπὸς ἐπετεύχθη ; Ἀρκεῖ τοῦτο. Ἡ κακία, μεθ' ἧς διεξήχθη ἢ ἐνέργεια, λησμονεῖται καὶ ἐν τῇ συνειδήσει τῶν συγχρόνων καὶ ὑπὸ τῆς ἱστορίας.